

Elżbieta Gos
(Warszawa)

ПЕТР-ПОЛУКОРМА, АФАНАСИЙ-ЛОМОНОС I INNI.
O PRZEZWISKACH ŚWIĘTYCH W FOLKLORZE ROSYJSKIM

Celem artykułu jest próba ukazania — na materiale ludowych kalendarzy rolniczych — językowego obrazu świętych w folklorze rosyjskim. Kalendarze takie (*miesiacestwa*) powstawały w rezultacie połączenia kalendarza chrześcijańskiego i kalendarza rolniczego: oficjalnym nazwom świętych przydawano emocjonalne przyzwiska, które zawierały zapis obserwacji przyrodniczych związanych z dniem wspomnienia świętego, np. *Afanasij-Lomonos*, *Timofiej-Połuzimnik*. Analizą formalno-gramatyczną i semantyczną objęto tylko przyzwiska dotyczące świętych ze stycznia. Wyróżniono deywaty tworzone od rzeczowników, czasowników i wyrażań przyimkowych, za pomocą sufiksów (np. *brusicznik*, *gradar*, *kuzniec*) albo przez zestawienia (np. *Aliksiej-prolej kuwszin*, *Jewdokija-podmoczy porog*); te ostatnie były formą przypomnienia mieszkańcom wsi o ich powinnościach. W artykule omówiono motywację semantyczną przyzwisk: od nazw pór roku, zjawisk atmosferycznych, prac gospodarczych, zwyczajów, zdarzeń z życia świętego (np. *Joann-Liestwicznik*). Autorka wyraża pogląd, że traktowanie świętych w tekstach folkloru świadczy o dążeniu człowieka do zbliżenia *sacrum* i *profanum*: z jednej strony — podwyższany jest status pracy ludzkiej, która przez skojarzenie z postaciami świętych uzyskuje głębszy wymiar, sakralizacji poddawana też jest przyroda, a z drugiej święci (konceptualizowani na podobieństwo rolników) tracą nimb świętości, a ich transcendentny wymiar jest drastycznie redukowany.

W opowieści legendowej Aleksego Remizowa „Никола Угодник” odnajdujemy taki oto oryginalny „katalog” świętych prawosławnych: „[...] Все святые собрались на Никольщину: Петр-полукорма, Афанасий-ломонос, Тимофей-полузимник, Аксинья-полухлебница, Власий-сшиби рог с зимы, Василий-капельник, Евдокия-плющиха и Герасим-грачевник, Алексей-с гор вода, Дарья-загрязни проруби, Федул-губы надул, Родион-ледолом,

Руфа-земла рухнет, Антип-водопол, Василий-выверни оглобли и Егор-скотопас, Степан-ранопашец, Ярема-запрягальник, Борис и Глеб-барыш хлеб, Иринарассадница, Иов-горошник, Мокий-мокрый и Лукерья-комарница, Сидор-сивирян и Алена-льносейка, Леонтий-огуречник, Федосья-колосница, Еремей-распрягальник, Петр-поворот, Акулина-гречушница-задери хвосты, Иван-купала, Аграфена-купальница, Пуд и Трифон-бессонники, Пантелеймон-паликоп, Евдокия-малинуха, Наталья-овсяница, Анна-скирдница и Семен-летопроведец, Никита-репорез, Фекла-заревница, Пятница-Праскева, Кузьма-Демьян с гвоздем и Матрена зимняя, Федор-студит, Спиридон-поворот, три отрока, сорок мучеников, Иван Поститель, Илья Пророк, Михайло Архангел, да милостивая жена Аллилуева милосердная. Одного только не было — самого Николы Угодника [...]” (za: Łużny 1992: 43).

Te specyficzne dodatkowe określenia świętych, o ile autorce wiadomo, nie były przedmiotem osobnych szczegółowych studiów. Poświęcił im po części artykuł Ryszard Łużny (1992), który podczas tłumaczenia „Opowieści apokryficznych” A. Remizowa, stanął przed koniecznością przełożenia na język polski tych specyficznych określeń. Pisał o nich Łużny tak: „Chodzi zaś w tym wypadku nie tylko o wymienienie wybranej postaci, o jej identyfikację poprzez imię oraz odpowiedni dzień w kalendarzu kościelnym i gospodarskim równocześnie, ale także o jak najbardziej oszczędne, lecz równocześnie poznawczo trafne a artystycznie skuteczne uchwycenie i ukazanie najważniejszej cechy i funkcji danego świętego, jego miejsca i roli w ludowym obyczaju, w życiu społeczno-zawodowym, w wyobrazeniach oraz obrzędowości, w systemie poglądów religijnych i zachowań etycznych, wreszcie w praktyce wierzeniowej i magiczno-zakłeciowej ludu” (Łużny 1992: 35). Łużny sugerował jednak, iż nazwy te są rezultatem inwencji Remizowa (czerpiącego wprawdzie tworzywo językowe z ludowego aforystykonu): autor „Opowieści apokryficznych”, według badacza, „dobiera odpowiedni epitet przymiotnikowy lub rzeczownikowy”, „tworzy dodatkową nazwę lub przydomek”. Jednakowoż przytoczone na wstępie specyficzne określenia świętych nie zostały stworzone przez rosyjskiego pisarza, ale od wieków funkcjonują w rosyjskim folklorze, stanowiąc swoiste świadectwo pojmowania świętości przez przedstawicieli tradycyjnej wiejskiej społeczności.

W ludowym kulcie świętych, jak wiadomo, współlistnieją elementy religijne i magiczne, chrześcijańskie i pogańskie; niektórzy święci chrześcijańscy w tradycji ludowej zastąpili pogańskie bóstwa, przejmując ich funkcje i miejsce w pantheonie. Swietłana Tołstaja w artykule pod wymownym tytułem *Сакральное и магическое в народном культе святых* (1995) stwierdziła, iż najważniejszą transformacją, jakiej poddani zostali święci chrześcijańscy w kontekście ustnej kultury ludowej była ich mitologizacja połączona z desakralizacją, polegająca

na przypisaniu świętym nadprzyrodzonych magicznych właściwości, władzy nad przyrodą i życiem człowieka, ale również oderwaniu od tego, co boskie i symbolicznym włączeniu w ludzką egzystencję.

W takim kontekście rozpatrywać można dodatkowe, towarzyszące imionom świętych specyficzne określenia, stanowiące świadectwo nazywania świętych, mówienia o świętych i zwracania się do nich. Zawarte w nich echa ludowych wyobrażeń na temat sposobu życia, działalności świętych oraz przypisywanych im funkcji pozwalają odsłonić fragment językowego obrazu świętych w folklorze rosyjskim.

Najwięcej tego typu określeń towarzyszących imionom świętych odnaleźć można w ludowych kalendarzach rolniczych (*miesiacestawach*). Ludowy kalendarz rolniczo-gospodarczy, powstały z nałożenia się kalendarza chrześcijańskiego oraz kalendarza używanego przez Słowian przed przyjęciem chrztu, łączył w sobie pogańskie i chrześcijańskie widzenie świata. Ramy ludowego kalendarza tworzone były przez zespół dat świąt chrześcijańskich i dni czczenia pamięci określonych świętych, jednocześnie jednak przy wielu dniach umieszczano specyficzne krótkie teksty, nazywane przysłowiami kalendarzowymi. Nie posiadały one typowej dla przysłowia cechy — znaczenia przenośnego, formułowane były w charakterze prognoz zapowiadających przebieg zjawisk atmosferycznych, wskazówek praktycznych ważnych dla rolników, hodowców, myśliwych, podróżnych. Tego rodzaju przysłowia znała polska i rosyjska ustna twórczość ludowa — oba narody wywodzą się z bałtyjsko-słowiańskiej wspólnoty zamieszkującej przestrzeń leśną i stepową, zajmującej się głównie uprawą roli i hodowlą bydła, dla której obserwacja przyrody miała pierwszorzędne znaczenie. Rosyjskie przysłowia kalendarzowe odróżnia jednak od tego typu przysłów polskich ściśle powiązanie obserwacji przyrodniczych z postaciami świętych chrześcijańskich; w wyniku takiego skojarzenia dnia wspomnienia świętego oraz aktualnego stanu przyrody, święty zyskiwał dodatkową charakterystykę wyrażającą się w sposób maksymalnie zwarty — w jednej nazwie, którą opatrywane było w kalendarzu imię świętego.

Tabela 1. Dodatkowe nazwy świętych — zestawienie informacji

Data	Imię świętego	Nazwa dodatkowa	Motywacja nazwy dodatkowej	Konteksty
10 I 23 I	Григорий	летоуказатель Никийский	<i>На Григория по инею примечают, какое будет лето: засушливое или дождливое</i> (ЭРП: 69).	<i>На Григория Никийского иней на стогах — к мокрому году.</i>
11 I 24 I	Феодосий	весняк	<i>Федосеево тепло на раннюю весну пошло.</i>	
12 I 25 I	Татиана	крещенская	Prawdopodobny związek ze świętem Chrztu Pańskiego (Крещение Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа) obchodzonym 6 / 19 stycznia.	

16 I 29 I	Петр	полукорма	[...] с этого времени остается держать домашний скот на зимнем корму еще другую половину зимы до наступления весны (Кал.:84).	Петра-полукорма: вышла половина зимнего корма
17 I 30 I	Антоний	перезимник	[...] все сильнее прогревает дневное светило, [...] но еще по прежнему по утрам бывают голубые сумерки. Однако зимняя капель обманчива, и поэтому русский народ назвал этот день Антон-Перезимник (ЭРП:74).	Перезимник обнадешит, обтеплит, а потом обманет — все морозом станет
18 I 31 I	Афанасий	ломанос	В русском простонародье слывет под именем Ломаноса, так как именно около дня его памяти бывают сильные морозы, во время которых многие замораживают себе лица (Кал.: 84)	Пришел Афанасий-ломанос — береги щеки и нос. Не диво, что Афанасий-ломанос морозит нос, подожди тимофеевских морозов
22 I 23 4 II	Тимофей	полужимник	[...] около дня этого угодника приходится половина зимы [...] (Кал.:85). Тимофеевский мороз ползимы с собой унес	
24 I 25 6 II	Ксения	полухлебница полужимница весноуказательница	Перелом зимы. Озимое зерно пролежало в земле половину срока до востога. Половина старого хлеба сведено	Коли до Аксиньи полухлебницы хлеба хватит, то до нового станет половина, а до корма треть. На полужимницы ведро — весна красная

W tabeli 1 zamieszczono przykłady nazw towarzyszących imionom świętych. Ze względu na objętość artykułu ograniczono się tu do podania materiału dotyczącego tylko tych świętych, których wspomnienie przypada na styczeń. W pierwszej kolumnie tabeli umieszczono datę wspomnienia świętego według starego i nowego stylu, w kolumnie drugiej zawarto imię świętego (w formie kanonicznej). Trzecia kolumna zawiera nazwę dodatkową występującą przy imieniu świętego. W kolumnie czwartej starano się przedstawić wyjaśnienie genezy nazwy dodatkowej (w tej roli występują: wyjaśnienia podawane przez autorów *miesiące słówów*, fragmenty żywotów świętych, przysłówia i powiedzenia). W kolumnie piątej podano

kontekst, fragment oryginalnego tekstu folkloru, w którym nazwa dodatkowa występuje.¹

Jak zaznaczono, podane w trzeciej kolumnie określenia dodatkowe były łączone z imionami tych świętych, których pamięć czczona była w styczniu, jednak nawet w tych kilkunastu zaledwie określeniach świętych zwraca uwagę ich pomysłowość, obrazowość, różnorodność formalna i znaczeniowa.

Formalnogramatyczne właściwości nazw dodatkowych

Z rozważań nad statusem onomastycznym nazw dodatkowych towarzyszących imionom świętych wynika, iż ze względu na pewne ich cechy (m.in. dodatkowość, wtórność, zastępczość, zdolność do przekazywania charakterystyki postaci) nazwy takie można traktować jako przydomki (Gos 2003).

Pod względem budowy formalnej dodatkowe nazwy świętych są przeważnie derywatami rzeczownikowymi motywowanymi rzeczownikami, rzeczownikami i czasownikami, rzeczownikami i przymiotnikami oraz wyrażeniami przymiłowymi. Ich budowa słowotwórcza w większości nie wykazuje cech szczególnych. Przydomki powstały dzięki użyciu takich sposobów słowotwórczych jak: sufiksacja (najczęściej występuje sufiks *-nik* dla rodzaju męskiego: *телятник*, *пчельник*, *оградник*, *огуречник*, *земляничник*, *брусничник* oraz *-ница* dla rodzaju żeńskiego: *коровница*, *ягодница*, *льняница*, *санница*; używane są również sufiksy: *-арь*: *градарь*, *гусарь*; *-ец*: *кузнец*; *-як*: *тепляр*; *-унья*: *свистунья*; *-ка*: *весновка*; *-ица*: *грязница*; prefiksacja z sufiksacją (*бессонник*, *перезимник*), złożenie oraz złożenie z dodatkową sufiksacją (*лисогон*, *сеногной*, *ледолом*, *сеновал*, *гусепролет*, *полукурма*, *полужимница*, *полурепница*, *ранопашец*, *победносец*, *весноуказательница*, *дорогорушитель*).

Interesującą strukturą formalną cechują się przydomki typu: *Евдокия-подмочи порог*, *Алексей-пролей кувшин*, *Ермей-подыми сетевое*, *Марья-заиграй овражки*, *Дарья-засори пролубы*. Te konstrukcje, w których pierwsza część jest homonimiczna z formą trybu rozkazującego odpowiedniego czasownika, zastanawia zatem status tych formacji — czy są to nazwy różniące się tylko budową formalną od klasycznych derywatów oznaczających nosicieli cech, nieodmienne,

¹ Nie zawsze było możliwe podanie oryginalnego kontekstu w kolumnie piątej, gdyż w wielu przypadkach dodatkowa nazwa łączona z imieniem konkretnego świętego, choć podawana jest w pozycjach etnograficznych, encyklopediach, *miesiącestawach*, to nie jest dokumentowana żadnym tekstem. Dodatkowo, w niektórych przypadkach wyjaśnienie genezy nazwy dodatkowej nie było możliwe na podstawie dostępnych informacji. W tabeli zawarto jedynie nazwy dodatkowe występujące w rosyjskim kalendarzu ludowym. W polskich tekstach folkloru takie jednostki praktycznie nie występują. Materiał językowy, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzi z pozycji: В. И. Даль, *Пословицы русского народа. Сборник*. Москва 1957.

nietypowe formacje słowotwórcze, czy też nie są to nazwy, a czasownikowe, wyrażone *explicite* dyrektywy dla rolnika, wyznaczające jego działalność w danym dniu? Tak np. można rozumieć *Пришел Евсей-овсы отсей. Ермея подыми сетево (1 мая) и Ермея (Ермия) опусти сетево (31 мая; т. е. начало и конец посева)*.

Konteksty, w jakich wyrażenia te się znajdują, pozwalają interpretować te formacje jako nazwy, ale również jako wyrażone w trybie rozkazującym powinności mieszkańca wsi.

Zestawmy jednak tego typu formacje z informacjami o charakterze etnograficznym, np. o św. Darii:

она называется в народе Грязною Пролубницею (Прорубницею); о ней говорят: «Дарья — оклады пролубы»; «Дарья — заруби пролубы». Такие прозвание и эпитеты даются св. Дарии потому, что теперь от действия оттепелей на речных прорубях, где обыкновенно поят скот, моют белье и т. п., заводятся грязь и нечистота (Кал.:102)

oraz innymi nietypowymi formacjami, np. *Марья-добрый день, Акилина-черные гречихи, Агриппина-лютые коренья, Фома-большая крома*. Nazwy te występują niewątpliwie w znaczeniu rzeczownikowym, wyrażają metaforyczną charakterystykę postaci świętego. To złożenia z pierwszym członem przymiotnikowym podrzędnym względem drugiego członu rzeczownikowego. Także semantyka innych złożzeń, np. *Акулина-задери хвосты, Ирина-урви берега*, wskazuje, że subjektem działania wyrażonego formą rozkazującą czasownika nie jest człowiek, nie są to dyrektywy wyznaczające jego zachowanie, traktować je więc należy raczej jako nietypowe pod względem budowy formalnej metaforyczne charakterystyki świętych.

Semantyka nazw dodatkowych

Przyjmijmy założenie, że nadanie dodatkowej nazwy świętemu oraz dobór tej nazwy to akty świadome. Wstępem do nominacji musi być perceptualne wyodrębnienie czegoś, zaistnienie w świadomości, skojarzenie z czymś (Nagórko 2000). Wraz z docenieniem poznawczej roli metafory wiadomo dziś, że podstawa motywacji może być przygodna, a cecha, która wydaje się nieistotna, może być podniesiona do rangi podstawy derywacji. Ranga semantyczna cechy nie musi iść w parze z rangą psychologiczną, jaką cecha posiada dla podmiotu nazywanego.

Jak zauważył T. Skulina, treść znaczeniowa określenia dodatkowego nie musi odpowiadać wartości leksykalnej stanowiącego podstawę apelatywu², jednak klasyfikacja takich formacji według grup semantycznych, do jakich należy podstawa

² Por.: „Przezwiśko *Щука* mogło wskazywać na cechę fizyczną (np. zwinność, typ uzębienia), psychiczną (okrucieństwo, zachłanność), zawód (rybak), jakieś niezwykle wydarzenie z życia nosiciela itd.” (Skulina 1974: 112).

formalna, może mieć znaczenie pomocnicze przy badaniu tego typu nazw. Biorąc pod uwagę pochodność semantyczną, można wyróżnić grupy przerwisk motywowanych przez nazwy pór roku, zjawisk atmosferycznych, prac wykonywanych w gospodarstwie, nazw zawodów, zwyczajów, warunków życia.

Od nazw pór roku pochodzą następujące przerwiska świętych: *Григорий-летоуказатель, Феодосий-весняк, Антоний-перезимник, Тимофей-полужимник, Аксинья-полужимница / весноуказательница, Тимофей-весновой, Авдотья-весновка, Георгий вешний / осенний, Феодор летний, Симеон-летопроводец, Матрона зимняя, Николай вешний / летний/ зимний*.

Określenia te nadawano świętym, których pamięć czczona była w okresach przełomu pór roku — pierwszych zwiastunów nowej pory, odchodzenia starej, np.: *Перезимник обнадежит, обтеплит, а потом обманет — все морозом станет Авдотья — весновка весну снаряжает Семен лето провожает о Симеоне летопроводце*.

Wykorzystanie nazwy pory roku służyło także do odróżnienia dat pamięci świętego, np.: *Никола зимний лошадей на двор загонит, а летний откормит. Под Егорья вешнего не работают, чтобы волк овец не поел*.

Określenie *Никола летний* odnosi się do 9 maja, na który przypada rocznica przeniesienia szczątków świętego, o dacie śmierci świętego przypomina natomiast określenie *Никола зимний* (6 grudnia). Pamięć świętego Jerzego obchodzona jest wiosną (23 kwietnia) i jesienią (26 listopada). Dni te odróżniano stosując określenia *Егорий вешний* i *Егорий осенний*, ale także *Егорий голодный* (kwiecień jako okres przednówka) i *Егорий холодный*. W tym przypadku określenia dodatkowe, oprócz tego, że stanowią charakterystyką postaci świętego, spełniają także funkcję dystynktywną.

Nazwy zjawisk atmosferycznych stały się podstawą dla następujących przerwisk: *Афанасий-ломонос, Прокоп-дорогорушитель Василий-капельник / капитель, Авдотья-свистунья / плющица, Дарья-пролубница, Василий-солнечник / теплый, Феодул теплый/ ветренник (ветряник, ветряк), Родион-ледолом (ледокол), Антипа-половод (водопол), Иов-росенник, Мокий-мокрый, Пахомий-теплый / бокогрей, Лукиллиан-ветренник, Петр-солнцеповорот, Антоний-вихревей, Мирон-ветрогон, Михай-тиховей, Андрей-тепляр, Параскева-грязниха/порошиха, Георгий холодный, Никола морозный*.

Przerwiska tego typu pochodzą z obserwacji opadów, wiatru, temperatury powietrza — zjawisk istotnych z punktu widzenia mieszkańca wsi, rolnika.

Przerwiska świętych motywowane są także przez nazwy zwierząt — hodowlanych: *Вукла-телятник, Зосима-пчельник, Мавра-молочная, Никита-гусятник, Флор и Лавр лошадики, Мамант-овчарник, Савватий-*

-пчельник/пчеловод, Авраамий-овчар, Анастасия-овечница/стригольница, Косма и Демьян-курятники oraz niehodowlanych: Герасим-грачевник, Мартын-лисогон, Гликерия-комарница, Никита-гусепролет/гусарь/гусятник, Зиновий синичник.

Określenia takie nadawano świętym w związku z obserwacją zachowań zwierząt w czasie, gdy czczono pamięć świętego, epizodem z życia świętego, w którym uczestniczyły zwierzęta, lub pewnymi zwyczajami (np. stryżeniem owiec).

Kolejna grupa przezwisk ma związek z czynnościami wykonywanymi w gospodarstwie, pracą na roli, uprawami, zbiorem owoców. Czynności: Стефан-ранопашец, Иремея-запрягальник, запашник, яремник, Борис и Глеб-сеятели, паликопа, Самсон-сеногой, Евфимия-стожарница, Пантелеимон-паликопа, Степан-сеновал, Анна-скирдница. Uprawy: Ирина-рассадница, Мавра-рассадница, Иов-горошник, Иоанн-пшеничник, Гликерия-гречкосейка, Исидор-огуречник, Феодор-житник, Феодот-овсяник, Фалалей-огуречник, Елена-леносейка, ленница, Леонтий-огуречник, Феодосия-колосяница, колосивая, гречушница, Петр-капустник, Евсигий-житник, Наталия-овсяница, Петрпавел-рябинники, Параскева-льняница/трепальщица, Owoce leśne: Давид-земляничник, Мария-ягодница, Лупп-брусничник, Исаакий-маличник.

Nieliczną grupę tworzą przezwiska pochodzące od nazw zawodów: Феодор-колодезник, Мефодий-переплятник, Козма и Демьян кузнецы / рудокомесленники; zwyczajów: Наум-грамотник (zwyczaj posyłania dzieci do szkoły), Георгий-водонос (święcenie wody w rzekach i jeziorach), Екатерина-санница (dzień pamięci świętej przypada na okres zabaw, wspólnych przejażdżek saniami) i warunków życia: Петр-полукорма, Аксинья-полухлебница, Матрона-полурепница.

Istnienie tak wielu przezwisk łączonych z imionami świętych skłania ku tezie, że obok kalendarza religijnego tworzony był ludowy kalendarz rolniczo-gospodarczy zaludniony tymi samymi, lecz w odmienny sposób konceptualizowanymi postaciami świętych. Istnienie takich nazw rozpatrywać można z pragmatycznego punktu widzenia. Obserwacja stanów przyrody, zachowań zwierząt, a następnie uogólnianie ich i przekształcanie w praktyczne wskazówki dotyczące terminów i sposobów przeprowadzania prac rolniczych miały dla egzystencji mieszkańców wsi fundamentalne znaczenie. Obdarzeni dodatkowymi określeniami święci przypominali o terminach prac polowych: orki, siewu, sianokosów, zbioru plonów. Nadanie świętemu nazwy dodatkowej rozumieć można jako sprytny zabieg mieszkańców wsi, w istocie swej mnemotechniczny, polegający na stworzeniu bodźca do podejmowania pewnych działań i podejmowania ich w określonym czasie.

Wyjaśnienie tego typu ma jednak charakter czysto teleologiczny. Do udzielenia odpowiedzi na pytanie o przyczynę takiego dodatkowego nazywania świętych nie-

zbędne jest rozpatrzenie jeszcze jednego zagadnienia: stosunku przezwisk świętych z kalendarza ludowego do nazw oficjalnych funkcjonujących w kalendarzu kościelnym.

Nazwy oficjalne a nazwy ludowe

Kilkanaście określeń dodatkowych funkcjonujących w kalendarzu ludowym jest tożsamych z określeniami oficjalnymi (z kalendarza liturgicznego). Nazwy takie motywowane są przez zdarzenie z życia świętego, spełniane przez świętego funkcje, miejsce jego działalności: *Захария-серповидець, Прохор-лебедник, Конон-градарь (оградник), Алексий человек божий, Иоанн-богослов, Иоанн-милостивый, Андрей-первозванный, Иоанн Ветхопещерник, Иоанн Лествичник, Георгий Победоносец, Симон Зилот, Иоанн Предтеча, Иоанн Креститель, Симеон Столпник, Феодор Студит, Иоанн Милостивый, Николай Кочанник, Василий Парийский, Петр Афонский*.

Równolegle jednak z oficjalnymi nazwami w aforystykonie ludowym funkcjonują przezwiska, albo też nazwy oficjalne pojmowane są w zupełnie innym sensie. Na przykład *Иоанн Лествичник* swe określenie oficjalne zawdzięcza napisanemu przez siebie dziełu *Лествица*. Natomiast w dniu poświęconym jego pamięci na wsiach pieczono wyroby z ciasta w formie drabinek mających pomagać w dostaniu się do nieba. Wyroby te nazywano *лестницы, лесенки* i prawdopodobnie w świadomości mieszkańca wsi święty z nimi się kojarzył, a znajomość dzieła świętego nie była rozpowszechniona.

Симон Зилот to jeden z 12 apostołów, nazwa *Зилот* kojarzyła się z wyrazami *зелье* oraz *золото* — do świętego modlono się szukając ziół leczniczych oraz złota. Píše Kalinski: „в день апостола Симона Зилота в Малороссии поселяне ходят в лес собирать целебные травы, или, говоря по-здешнему, — зелье, а в иных местах ищут кладов золота и верят, что искателям особенно помогает апостол Зилот” (Кал.:126).

Феодор Студит był igumenem klasztoru studyjskiego, natomiast ludowa etymologia wiązała określenie *Студит* z czasownikiem *студить*. Por.: *На Студита Феодора студит во двору Феодор Студит землю студит*. Podobny zabieg dotyczy określenia św. Wasyla, biskupa paryjskiego. Znaczenie określenia *Парийский* wywodzone jest od czasownika *парить* (przypiekać, prażyć.). Por.: *Василий Парийский землю парит*.

Zdarza się też i tak, że w tekstach folkloru używane są zarówno określenia oficjalne, jak i ludowe. Na przykład św. Aleksy nazywany jest zarówno *божией человек*, jak i *Алексий теплый, Алексий с гор вода, Алексий-пролей кувшин*. Święty Grzegorz określany jest zarówno jako *победоносец*, jak i *храбрый*,

вешний, водонос. Jan Chrzciiciel to zarówno *Иоанн Предтеча*, jak i *Иван головатый, Иван постный*.

Dodatkowo odnaleziono dwa określenia będące deformacjami określeń oficjalnych: *Григорий Никийский* oraz *Иосиф Песнопевец*. Święty Grzegorz w kalendarzu liturgicznym określany jako *свт. Григорий, епископ Нисский*, w kalendarzu ludowym występuje jako *Григорий Никийский*. Por.: *На Григория Никийского иней на стогах — к мокрому году*.

Święty Józef Nymnograf, w kalendarzu prawosławnym występuje jako *Песнопевец* (w jego żywocie znajduje się wzmianka o tym, iż został natchnięty przez Ducha Świętego, by pisać pieśni (kanony) na potrzeby Kościoła). W kalendarzu ludowym święty ten nazywany jest *Иосиф-песнопевец*, gdyż w dniu jego pamięci po raz pierwszy słyhać śpiew pewnych ptaków.

Określenia oficjalne były zatem znane prostym ludziom, ale i tak były interpretowane odmiennie, przeinaczane lub traktowane tylko jako jedna z możliwości dodatkowej charakterystyki świętego.

W całkowitej opozycji do nazw oficjalnych stoją natomiast przezwiska ludowe, w których tkwią pozostałości wierzeń pogańskich: wprost (*Марьямна кикимора Тарасий кумошник, Агриппина купальница, Иоанн Купала*) lub pośrednio (*Агафия коровница Агафон огуменник, Анисия жселудочница Акимина гречишница*). Kikimora, kumocha, krowia śmierć, leszuj rozrzucający snopy po gumnie to antropomorficzne duchy zaludniające wyobraźnię Słowian w okresie przed przyjęciem chrztu. Obchodzenie święta Kupały, święta *Крупенички*, wrózenie z wnętrzości zwierząt to zwyczaje pogańskie, jednak doświadczenia tego rodzaju powiązane zostały z postaciami świętych i zawarte w ich charakterystyce.

W wielu pracach z dziedziny folklorystyki sugeruje się, że występowanie świętych w tekstach twórczości ludowej świadczy o dążeniu człowieka do zbliżenia sfer *sacrum* i *profanum*: święci konceptualizowani na podobieństwo rolników, wykonawców prac polowych stają się podobni, bliscy, zrozumiali dla żyjących na ziemi (Mazurkiewicz 1989, Niewiadomski 1999). Zabieg powtórnej nominacji postaci świętego prowadzi do podwyższenia statusu pracy ludzkiej, sakralizacji przyrody, pracy, warunków życia. Wyjaśnienie takie warto byłoby jednak uzupełnić, bowiem w przezwiskach świętych odnajdujemy też informacje o tym, że to obserwacja otoczenia prowadzi do wymyślenia pewnych cech, przypisania ich świętemu na zasadzie przypadku, zbieżności w czasie, skojarzenia. Zachodzenie pewnych zjawisk atmosferycznych, terminy wykonywania prac polowych, cykl wegetacyjny roślin, obserwacja zachowania zwierząt były czynnikami pozwalającymi przypadkowemu świętemu przypisać pewną charakterystykę. Warto zauważyć, że w kalendarzu ludowym ze szczególną obfitością przezwisk świętych mamy do czynienia w trzech miesiącach — marcu, kwietniu i maju, a więc w okresie intensywnych prac polowych związanych szczególnie z zasiewem, początkiem nowych upraw. Jak pisał

Donat Niewiadomski, „w świadomości społeczeństw rolnych dużą wagę przypisywano pierwszym działaniom gospodarczym, otwierającym nowy cykl wegetacyjny. Uważano, że wpływają one decydująco na rozwój roślin, są swoistym zabiegiem zaklinalnia przyszłego urodzaju, dostatku, szczęścia” (Niewiadomski 1999: 5). To zatem prawa rządzące przyrodą i rytm zajęć rolniczych człowieka (szczególnie tych wiosennych) wpływał na charakterystykę świętych, okazywał się być na tyle ważny, iż rzutował na sposób myślenia i mówienia o świętych. To właściwości *profanum* kazały widzieć w postaciach ze sfery *sacrum* pewne cechy, które z ideałem duchowej doskonałości nie miały wiele wspólnego.

Przyniesione przez chrześcijaństwo pojęcie świętości jako odtworzenia w swoim życiu życia Chrystusa (możliwe dzięki łasce uświęcającej) i nakierowane na zespolenie z Chrystusem po ziemskiej śmierci mogło nie być rozumiane przez niewykształconych mieszkańców wsi. Warto zauważyć, że w kalendarzu ludowym brak jest tych świętych, których np. G. P. Fedotow, W. N. Toporow czy B. A. Uspenski uważali za symbol specyficznej rosyjskiej duchowości (np. Serafin z Sarowa, Sergiusz z Radoneża, Nil Sorski i in.). Niemal wszystkie przezwiska odnoszą się do świętych ze Starego lub Nowego Testamentu oraz świętych z pierwszych wieków naszej ery, a wśród nich szczególnie męczenników. Wzory osobowe, jakie postaci te przekazywały, model życia, sposób postępowania mogły być tak odległe, niezrozumiałe, tak nieprzystawalne do kategorii pojęciowych mieszkańca wsi, że musiał on nazwać świętych na nowo — w języku zrozumiałym dla siebie: zamiast *столпник* — *летоприводец*, zamiast *богослов* — *пшеничник* i in. Inspirację do nazywania świętych w sposób dla siebie zrozumiały czerpał ze świata przyrody, roślin, zwierząt, ale i swojej pracy. Desakralizował w ten sposób oraz mitologizował postaci świętych, jak twierdziła S. M. Tołstaja, ale również czynił swą egzystencję, pracę, najbliższe otoczenie, przyrodę bardziej godnymi, wartościowymi. Działania ludzkie i środowisko przez skojarzenie z postaciami świętych uzyskiwały głębszy wymiar. „A że człowiek religijny pragnie żyć w atmosferze nasyconej świętością, należy spodziewać się mnogości technik, mających uświęcać przestrzeń” — pisał M. Eliade (1999: 9). Wydaje się, że nadawanie świętym przezwisk rozpatrywać można i w takim kontekście.

Literatura

- Даль Владимир И., 1957, *Пословицы русского народа. Сборник*, Москва.
ЭРП — *Энциклопедия российских праздников*, сост. В. Воскобойников, Н. Голь, Санкт-Петербург 1997.
Каль. — *Церковно-народный месяцеслов на Руси*, сост. И. П. Калининский, Москва 1997 (по первому изд. 1877).
Eliade Mircea, 1999, *Sacrum i profanum*, Warszawa.

- Gos Elżbieta, 2003, *Z problematyki przezwisk świętych w języku polskim i rosyjskim*, „Przegląd Ruscystyczny”, z. 3 (103).
- Łużny Ryszard, *Kosma i Damian z gwoździem, czyli przysłowie i porzekadło na warsztacie filologa i tłumacza*, [w:] *Studia porównawcze z literatur słowiańskich*, Prace Komisji Słowiańszczyznawstwa 49, 1992.
- Mazurkiewicz Małgorzata, 1989, *Praca i sacrum w polszczyźnie ludowej*, „Etnolingwistyka”, t. 2, s. 7–28.
- Nagórko Alicja, 2000, *Nomen, nominacja, nominalizacja*, [w:] *Przezwicka i przydomki w językach słowiańskich. Słownictwo a inne sposoby nominacji. Materiały z 4. konferencji Komisji Słownictwa*... red. K. Kleszczowa, L. Selimski, Katowice.
- Niewiadomski Donat, 1999, *Orka i siew. O ludowych wyobrażeniach agrarnych*, Lublin.
- Skulina Tadeusz, 1973–1974, *Staroruskie imiennictwo osobowe t. 1 i t. 2*, „Prace Onomastyczne” 20, Wrocław.
- Толстая Светлана М., *Сакральное и магическое в народном культе святых*, [w:] *Folklor — sacrum — religia*, red. J. Bartmiński, M. Jasińska-Wojtkowska, Lublin 1995.

PETR-POLUKORMA, AFANASIJ-LOMONOS AND OTHERS.
ON THE NICKNAMES OF SAINTS IN RUSSIAN FOLKLORE

The article aims to reconstruct, on the basis of folk farmer's calendars (*myasyatseslovy*), the linguistic worldview of saints in Russian folklore. The calendars of this type were compiled as a result of combining the Christian calendar with the farmer's calendar: the official names of saints were supplemented with emotional nicknames reflecting the record of the observations of nature connected with the day of a given saint, e.g. *Aphanasiy-Lomonos* 'one who breaks the nose' or *Timophej-Poluzimnik* 'occurring in the middle of winter'. The formal grammatical analysis has only been applied to nicknames of the January saints. The identified derivatives were created from nouns, verbs and prepositional phrases, by means of suffixation (e.g. *brusichnik* 'one who collects berries', *kuznets* 'blacksmith') or by juxtaposition (np. *Aleksey-proley kuvshin* 'pour the jug', *Yevdokiya-podmochi porog* 'wet the doorstep'). The last category was to remind the country-dwellers of their duties. The article also deals with the semantic motivation of the nicknames: from the names of the seasons, through those of natural phenomena, chars and customs, to events from the saint's life. The author claims that the treatment of saints in texts of folklore is indicative of the desire to bring the sacred and the profane closer: on the one hand, the status of human work is elevated, as it acquires a deep dimension through association with the figures of saints (also nature undergoes sacralization); on the other hand, saints are conceptualized as farmers and so lose the halo of sanctity, their transcendent dimension being drastically reduced.